

МИРКО ДИМИЋ

ДРАМАТУРГИЈА МИТА У ФИЛМУ **ЧОВЕК ПТИЦА ИЛИ НЕОЧЕКИВАНА МОЋ НЕЗНАЊА**

Дефинисање главног лика из филма *Човек птица или неочекивана моћ незнања* Александра Гонзалеса Ињаритуа путем архетипских категорија Кристофера Воглера

САЖЕТАК: Тема овог рада засниваће се на анализи главног лика Ригана Томсона из филма Александра Гонзалеса Ињаритуа *Човек птица или неочекивана моћ незнања* (*Birdman or the Unexpected Virtue of Ignorance*). Централни део овог рада чини сагледавање главног јунака путем архетипских категорија које у свом делу *Пишчево љутовање* наводи Кристофер Воглер. Циљ рада јесте да се, на примеру филма *Човек птица*, прикаже комплексност карактера на унутрашњем психолошком и драмском плану и да се испита применљивост Воглеровог метода архетипског категорисања у анализи савременог филмског наратива.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: архетип, Карл Густав Јунг, Кристофер Воглер, кинематографија, психологија, мит, херој

Карл Густав Јунг у књизи *Архетипови и колективно несвесно*¹ архетип дефинише као свеопшти, наслеђени оквир целокупног искуства, односно као урођене обрасце мишљења, осећања и деловања настале као резултат вековима акумулираног искуства бројних генерација предака. У ширем смислу, архетип је првобитни модел, прототип, праузор или пратип. Он представља основну структуралну и динамичку јединицу колективног несвесног и

¹ Карл Густав Јунг, *Архетипови и колективно несвесно*, прев. Босиљка Милакара, Душица Лечић-Тошевска, Атос, Београд 2003.

може се проучавати преко својих манифестација на колективном плану (у митским сликама и симболима, религијским догмама, песничким сликама, ритуалима итд.) и на индивидуалном (у сновима, визијама, симптомима и парапсихолошким дијављацијама). Главна и основна функција архетипа, према Јунгу, јесте да појединцу олакша сналажење у животу важним и кризним ситуацијама. Кроз различите примере, најчешће из најранијих записа, попут бајки и митова, али и кроз цртеже и друге медијуме, Јунг гради широку мрежу древних образаца личности као заједничког наслеђа људске расе.² Оно што је утемељило његову теорију јесте константност архетипова у различитим временима и културама, у сновима и личностима појединаца, као и у митској машти целог света. Разумевање различитих архетипова може представљати најмоћнији елемент унутар модерног приповедања, јер концепт архетипова неизоставно омогућава увид у сврху и функцију ликову у одређеној причи.³ Уколико се препозна функција архетипа коју одређени лик представља, могуће је прецизније сагледати његову улогу и однос према осталим ликовима у наративу. Архетипови су, дакле, део универзалног приповедачког језика, а за писца је управљање њиховом енергијом од пресудне важности.

Кристофер Воглер у књизи *Пишчево љутовање*⁴ даје своје виђење овог феномена, истичући да архетипове посматра као утврђене улоге које ће ликови, на искључив начин, одиграти током целе приче.⁵ Међутим, код њега архетипови појединих ликову могу кроз радњу да се мењају, те они нису круте улоге одређене ликом већ функције које ликови привремено изводе да би се у причи постигли одређени ефекти. Овакво сагледавање архетипова, пре као флексибилних функција ликову него као строго узвишених карактеристика, може се проширити, те посматрати на плану више различитих архетипова, чинећи га тако далеко комплекснијим.

Кристофер Воглер уводи још један начин тумачења архетипова путем различитих страна херојеве (или пишчеве) личности. Он указује на то да значајну улогу имају и пропратни ликови који у овом случају представљају могућности које ће се хероју указати, било за добро било за зло.⁶ Понекад херој напредује кроз причу прикупљајући или упијајући енергију и одлике споредних ликову. Он учи од других ликову, интегришући их у потпуно људско биће

² Исто.

³ Јуриј Лотман, *Семантика филма и проблеми филмске естетике*, прев. Митар Поповић, Институт за филм, Београд 1976.

⁴ Кристофер Воглер, *Пишчево љутовање*, прев. Јелена Косановић Дороги, Филмски центар, Београд 2020.

⁵ Исто, 75.

⁶ Исто, 78.

које је преузело понешто од свакога кога је срело на свом путу. Сумирајући ова два начина тумачења и Воглерово виђење архетипова, долазимо до закључка да они могу да се схвате и као персонификовани симболи разноликих људских особина. Готово свака прича на тај начин приказује причу о људском роду у њеној свеопшности, о универзалном положају човека који је дошао на овај свет, о уздизању, учењу, борби да се постане индивидуа и, најзад, о смрти као завршном моменту. Приче, дакле, могу да се дефинишу као метафоре општег људског стања, с ликовима који су репрезентанти универзалне, архетипске одлике, разумљиве групи колико и сваком појединцу.⁷

Воглер нам у свом делу доноси општу и најчешћу поделу архетипова, која је уједно и најважнија за писца: 1) херој; 2) ментор (мудри старац или мудра старица); 3) чувар прага; 4) гласник; 5) метаморф; 6) сенка; 7) савезник; 8) лукава варалица.⁸

У наредном делу овог рада усредсредит ćemo се на то да са одабраним главним ликом из наведеног филма повежемо један од архетипова Воглерове поделе, те да га, на основу његових одлика које су приказане у филмском остварењу, дефинишемо.

Архетип главног лика Ригана Томсона

Како бисмо одредили архетип лика који смо одабрали за анализу, потребно је да укратко опишемо радњу филма и општу позицију главног лика у њој. Радња филма је усмерена ка главном лику Ригану Томсону (Мајкл Китон), шездесетогодишњој бившој звезди суперхеројских филмова, који је након двадесет година откако је престао да глуми суперхероја уложио сав свој новац и себе као редитеља и глумца у позоришну представу на Бродвеју. Радња се одвија у простору бродвејског театра у којем бивша холивудска звезда покушава да на позорницу постави представу према краткој причи Рејмонда Карвера „О чему говоримо када говоримо о љубави”. Томсон одлучује да комад адаптира и режира, додељујући себи главну улогу. Оно што већ на почетку схватамо и што нам отвара нову перспективу анализе јесте да Ињариту стандардни процес интермедијалног односа преокреће, па не приказује адаптацију одређеног дела, већ приказује оригинално дело о самој адаптацији. Да бисмо схватили шта је оно што режисер покушава да прикаже, потребно је да кренемо од самог литерарног дела које је његово средиште. Рејмонд Карвер рођен је 1938. године у Оре-

⁷ Ролан Барт, *Књижевност, митологија, семиологија*, прев. Иван Чоловић, Нолит, Београд 1971.

⁸ К. Воглер, нав. дело, 78.

гону, а у Америци је остао упамћен као један од највећих америчких писаца кратких прича. Роберт Лејси у свом есеју „Отиснуће у земљу срама” говори о Карверу из једне потпуно другачије перспективе, која нам даје прве назнаке због чега је Ињариту изабрао баш његово дело и његову судбину као интертекстуално средиште свог филма. Лејси наводи да су Карверови блиски пријатељи често истицали да писац има два лица, „добар Карвер” и „лош Карвер”, растрган између борбе да буде честит отац, супруг и сопственог проблема са алкохолизмом. Карвер је, како Лејси истиче, одлучио да се окрене мотиву „срама” у својим причама, као виду прочишћења који неретко срећемо у причама о обичним људима из свакодневног живота који су изгубили све, пијаним путујућим продавцима који су растурили своје животе, остављеним мужевима, малтретираним женама, жртвама породичног насиља итд.⁹ Код Ињаритуа се сличности са овим мотивом „срама” којима се Карвер у својим причама служи огледају управо у главном лику, Ригану Томсону, који је уморан, разведен, разочаран и потрошен глумац, упамћен само по улози суперхероја који је оличење свега онога против чега се уметност бори (комерцијализам, скупочени специјални ефекти итд.). Риган је тога свестан и жели то да исправи, те да буде упамћен као истински уметник. Уколико погледамо његов приватни живот, он се идеално уклапа у профил јунака Карверових прича. Целокупно унутрашње превирање које се одвија на путу главног јунака јесте сукоб са његовим унутрашњим *ја*, односно егом који је физички приказан у виду суперхероја Човеке птица, којег Риган Томсон тумачи у блокбастеру који је обележио његов уметнички живот и од којег покушава изнова и изнова да се отргне.

У претходним пасусима покушали смо да укратко прикажемо радњу филма и позицију главног лика Ригана Томсона. Уколико кренемо од психолошке функције коју наводи Воглер, већ на самом почетку приметимо да се Риган Томсон уклапа у профил архетипа Хероја. Овај архетип често је препознатљив када се посматра кроз призму психологије, односно прецизније са позиције ега: ја, јединственог, личног идентитета који мисли да се издваја од остатка групе. У првој сцени Риган Томсон је приказан у медитирајућем положају, како лебди изнад пода, одвојен од осталих људи, са супермоћима свог алтер ега Човека птице, којег само он види. У више наврата током филма његов алтер его ће му говорити да њему није место међу обичним смртницима, да је он далеко изнад њих, те да лебдењем поседује могућност да уништи све и сваког ако жели. Ова унутрашња превирања протагонисте са самим собом јесу и једна од главних одлика овог архетипа, јер је реч

⁹ Р. Карвер, нав. дело.

о путовању на ком трага за идентитетом и целовитошћу. Током процеса, у овом случају коначног савладавања свог „лошег” дела себе (алтер ега), главни лик ће постати потпуно интегрисано људско биће. У истраживању сопственог ума (сви ови сегменти супермоћи са којима се главни лик суочава јесу плод његове маште), Херој ће се сусретати са разним ликовима: ту је група глумаца у представи коју режира, и из које се издваја Мајк Шајнер као главни глумац Риганове представе, од које му зависи целокупан живот и каријера. Њега бисмо, према Воглеровом тумачењу, могли да дефинишемо кроз засебне архетипе (на почетку варалица, а касније савезник), који су битни на херојевом путу самоспознаје. Уз Мајка Шајнера ту је и главни непријатељ који стоји на путу Хероја, озлоглашена позоришна критичарка Табита Дикинсон, која прети да му својом критиком угрози све. Њу бисмо у Воглеровом архетипском кључу могли да тумачимо као Сенку.

Према драмским функцијама архетипа Хероја, Риган Томсон се такође уклапа у следећи низ:

1. Поистовећивање са јубликом

Већ при самој селекцији за главну улогу, Гонзалес Ињариту је одабрао Мајкла Китона, који је у свету Холивуда означен као глумац једне улоге, оставши запамћен по улози *Беймена*. Сама чињеница да је одабрао Мајкла Китона да игра улогу лика који је такође глумац једне улоге, запамћен по улози у блокбастеру *Човек ишчица*, јасна је индикација да публика може да поистовети ова два лика (реалан и фиктивни). Хероје можемо да дефинишемо према одликама са којима сви можемо да се упоредимо и које можемо да препознамо у реалном свету. Оно што их тера напред јесу универзални покретачи свима разумљиви: жеља за љубављу и разумевањем, успехом, преживљавањем, слободом, осветом, исправљањем неправде или, што је у овом случају битно, тежња за изражавањем самог себе. Риган Томсон у себи носи велики број универзалних одлика хероја, попут љутње, жудње, освете, такмичарског духа, територијалности, идеализма, цинизма, очаја, али да би херој био Херој, он у себи мора да садржи јединственост једног људског бића, која није стереотипна, јер га управо то чини оригиналним у властитој причи.

2. Израсицање

Ову драмску функцију код нашег главног лика можемо да видимо кроз однос са другим ликовима, попут његове ћерке и супруге, кроз дијалоге и поступке са њима. *Херој* превазилази препреке и остварује одређене циљеве, учећи, сазревајући и развијајући се. У причи он достиже ове елементе кроз однос са другим архетиповима који су често блиски *Херојима* и везани за њих. Самим тим,

од значаја за нашег јунака, уз емотивни однос са својом породицом, јесу и већ споменути ликови Мајка Шајнера (архетип Савезника) и Табите Дикинсон (архетип Сенке).

3. Акција

Ова драмска функција такође је препознатљива одлика нашег лика, он је најактивнија особа у сценарију, целокупна прича је покренута и вођена његовом вољом и жељом, а на самом крају он је тај који влада својом судбином. Риган Томсон је тај који има највећи степен ризика и одговорности, али и предузима најбитније кораке.

4. Хајџање у коштац са смрћу

Воглер сматра да је у сржи сваке приче суочавање са смрћу, те да Херој може да остане жив или не. Код Гонзала Ињаритуа његов јунак је директно суочен овом драмском функцијом, али, за разлику од осталих филмских остварења, он нам приказује моменат смрти свог главног лика на сцени, али нас после тога уводи у завршну сцену, где нам даје самосталан избор тумачења: да ли је главни јунак заиста преживео, или је све плод неке друге загробне перспективе? Симболиком сценске смрти сугерише се завршетак унутрашњег сукоба и коначно разилажење хероја са његовим алтер егом, што се може читати као чин ослобађања и постизања целовитости.

5. Негосијаџи лика

Да би Херој био ближи обичним људима, потребно је да има људске недостатке. На овај начин можемо себе да препознамо у хероју који се налази пред изазовом. То подразумева превазилажење унутрашњих сумњи, грешака у начину размишљања, кривице или трауме из прошлости. Риган Томсон, као Херој, уклапа се у архетип и према овој драмској функцији. Најочигледнији вид његових недостатака као главног лика стичемо кроз дијалоге са ћерком и супругом, где видимо да је он био лош супруг и отац, те да су други људи у његовом окружењу испаштали. Његов први покушај самоубиства, који открива жени после много година, такође је једна од потврда његове људскости и слабости. Циљ ове драмске функције је да Херој кроз причу поправи своје недостатке и да се успостави његово поновно стварање и целовитост. Пред сам крај филма Риган Томсон формира дуго запостављени однос са ћерком, стварајући осећај припадности и сврхе. На основу ових пет драмских функција које Воглер наводи покушали смо да објаснимо због чега је Риган Томсон лик са архетипом Хероја. Битно је нагласити да постоје различити типови Хероја, а Риган Томсон представља врло занимљив пример у којем бисмо могли да уочимо, према Воглеровим квалификацијама, више различитих карактеристика овог архетипа. Сумирајући хронолошки, на почетку га можемо посматрати као Хероја Самотњака, издвојеног из групе, чији је један

од кључних циљева успостављање поновног односа са групом, што Риган Томсон и чини окупљајући глумце за своју представу око себе. Упознајући га кроз различите дијалоге и односе са другим ликовима, стиче се утисак да би он могао да буде и антихерој, у неку руку отпадник, па чак и негативац са којим публика ипак може најбоље да се поистовети и да га разуме. На самом крају он стиче функцију Хероја Катализатора, који врши промену код других ликова – у овом случају то је његова ћерка, која коначно бива поносна на свог оца и кроз његов завршни чин постаје узвишеније биће.

Потребно је истаћи да је главни лик који смо изабрали врло комплексан, а самим тим и занимљив и подобан за тему овог рада. Истаћи ћемо да, описујући Ригана Томсона, описујемо само један део његове личности, али морамо напоменути да се у причи паралелно са њим појављује други део, његов алтер его, Човек птица. Самим тим, у склопу једног главног лика имамо два различита архетипа (архетип Хероја и архетип Сенке).

Друга страна личности Ригана Томсона је архетип познат као *Сенка*. Он представља енергију мрачне стране, неизражених, неостварених или одбачених аспеката личности. Често се у њему гнезде сузбијена чудовишта нашег унутрашњег света. Особине којих смо се одрекли или покушали да их искоренимо и даље вребају из унутрашњости, вршљајући по несвесном свету Сенки.¹⁰ Управо је то однос Ригана Томсона и његове мрачне стране, која је заправо агон и покретач промене код Хероја.

Закључићемо да срж јунака Ригана Томсона проистиче из односа једног и другог архетипа, који коегзистирају заједно – без те коегзистенције наш лик губи смисао. На основу ове анализе видимо да је Кристофер Воглер на један заиста прецизан и врло концизан начин формисао мапу тумачења јунака прича. Кроз категорисање различитих архетипова отворио је потпуно другачију димензију анализирања пишковог стваралаштва, оставивши простор будућим ствараоцима да на комплекснији начин формирају своје ликове и приче уопште, чиме се истраживање у потпуности помера на виши ниво.

Мср Мирко Ж. Димић
Библиотека Матице српске
dmirko@bms.ns.ac.rs
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за компаративну књижевност
Докторске студије
dimicmirko128@gmail.com

¹⁰ К. Воглер, нав. дело, 125.